

УДК 371.044.232

В.П. Горпинюк, м. Київ

ЦІННОСТІ ДОВІРИ ЯК ЗАСОБУ ЗАПОБІГАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОМУ НАСИЛЬСТВУ В ПРИЙОМНІЙ СІМ'Ї

З'ясовуються засоби запобігання психологічному насильству в прийомній сім'ї через залучення інструментальної цінності – довіри.

Ключові слова: довіра, недовіра, психологічне насильство, прийомна сім'я, батьківсько-дитяча взаємодія.

Засилля патерналістської волі монополістичного капіталу спричинює зниження довіри до суспільного договору громадян України і їхніх демократичних прав. Маємо демагогічну політику демонстрування стану “благодійності” у соціальних інституціях та примиренське ставлення широких верств населення до негативних явищ у просторі соціальних ролей. Песимістичною є ситуація нехтування інструментальних цінностей (уміння прощати, толерантність, щирість, чуйність, турботливість, довіра тощо) у спільному виховному процесі сім'ї і школи та поява в його учасників псевдосоціальних настановлень (егоїзм, корисливість, індивідуалізм, недовірливість, нещирість, безкомпромісність тощо) у суб'єкт-суб'єктній взаємодії.

Як наслідок, послаблюється батьківсько-дитяча взаємодія та зневажаються загальні принципи прав дітей – справедливе, гуманне, чуйне ставлення до них. Мінімізується ненасильницька парадигма батьківської екзистенції, у сім'ї переважають диспозиції “Я – Ти”, “Ми – Вони”, “Я – Воно”, “Свій – Чужий”. У повсякденні апологізується психологічне (фізичне, економічне), ідеологічне, екологічне насильство, тобто соціальне насильство.

Мета статті – антиципаційне осмислення контраверсійності соціально-психологічних феноменів довіри і недовіри, альтернативи довіри психологічному насильству в онтологічній потребі соціальних очікувань прийомних батьків і дітей у спільносімейному середовищі. Довіра як поняття моральної свідомості й етики є засобом налагодження доброзичливих, щирих взаємин між батьками і дітьми у прийомній сім'ї, засадою творення морального авторитету прийомних батьків. Довірливі

взаємини унеможливають ризики здійснення насильства у сім'ї, запобігають конфліктним ситуаціям у її, зазвичай, проблемному полі.

Фундатор сучасної української гуманної педагогіки, подвижник творення справедливого суспільства В. Сухомлинський до головних засобів виховання у шкільному колективі й сім'ї цілком закономірно залічував категорію довіри. Так, вихователь своїм довір'ям не лише засвідчує “визнання моральних якостей свого вихованця, а й начебто відкриває перед вихованцем перспективу подальшого морального розвитку” [14, с. 327]. Тож вихователь виявляє своїм довір'ям передусім “оцінку доброго начала в людині” [14, с. 328]. Енергетизм довіри спрямований на формування у дитини самоповаги, самопізнання (звертає погляд дитини на себе, оцінює добро і зло в собі [14, с. 328]), творення наставником виховної справи на дитячому довір'ї (“*дорожить довір'ям, а отже, – беззахисністю дитини*”; “*владу свою над дитиною будете на цьому довір'ї і цій беззахисності*” [15, с. 639]). Надання В. Сухомлинським пріоритетного значення ролі довіри у формуванні гармонійної особистості майбутнього громадянина стає за підставу до висновків: у 60-х роках ХХ ст. учений-педагог закладав основи *педагогіки довіри*. Етимологічно “мати довіру” (лат. *credo*) означає “серце даю” [3, с. 144]. Отже, праця В. Сухомлинського “Серце віддаю дітям” (1969) є підтвердженням висловленої вище тези про *педагогіку довіри*.

Принагідно згадаємо слова російського вченого А. Петровського про те, що високі вимоги дорослих мають поєднуватись з глибокою довірою і повагою до дитини, інакше вимога постає як брутальний тиск, принука [10, с. 126]. Довіряти – це здатність і готовність прощати, виправдовувати, жаліти (“не все хворостить, можна і простить”), не допускати зневаги, терпіти і приймати один одного, відкриватися іншому, а ще – не лукавити, чинити пристойно стосовно іншого. Серед особистих якостей довіра – це доброзичливість, такт (також і педагогічний), щирість у взаєминах, поступливість, повага до дитини (“*Ми, сильні, повинні нести слабкості безсилим, а не собі догоджати*” – Послання Св. апостола Павла до римлян, 15:1).

Згідно з визначенням, поданим у Філософському словнику (за ред. В. Шинкарука), довіра є поняттям моральної свідомості

й етики й означає ставлення до людини з огляду на її відданість спільній справі, вірність, порядність, чесність, відповідальність [16, с. 115]. Сутність людини через призму довіри з'ясували філософи О. Больнов, М. Бубер, Х. Г. Гадаммер, В. Дильтей, М. Шелер та ін. Так, передумовою людського життя, зазначає О. Больнов, є впевненість у доброзичливості людей, добропристойності світу. З утратою віри людське життя наповнюється суперечністю між відчаєм і довірою, між безнадією і надією [2, с. 140]. Схожою є думка А. Нічке: без довіри людина впадає у відчай безнадії та безпорадності (див. [8, с. 225]). Довіра як моральна цінність, наголошував М. Шелер, об'єднує людей, інтегрує їхні взаємини. Філософ визначав зрілу і незрілу довіру. Незріла є виявом слабкості та залежності людини, передбачає перенесення або ототожнення думок і прагнень інших людей (див. [8, с. 223]). У Великому психологічному словнику (за ред. Б. Мещерякова, В. Зінченко) довіра трактується як психологічний стан людини, набуває почуття, котре породжує інші почуття – від любові до ненависті, стани (від комфорту до стресу і фрустрації), соціальні настановлення (від прийняття, визнання до відчуження) [3, с. 145]. Проблему довіри досліджували психологи Е. Еріксон (довіра як альтернативний базисний атитюд, який складають довіра до себе та довіра до світу, почуття довіри супроводжує людину від її народження, завдяки довірі дитина сприймає навколишній світ безпечним, а дорослих турботливими, надійними [18]), К. Роджерс (оптимальне співвідношення компонентів довіри до себе сприяє соціалізації людини, зумовлює її рух до самоактуалізації) (див. [6, с. 110]).

Зауважуємо широкий спектр трактувань довіри як соціально-психологічного явища – здатність до очікування, настановлення, схильності щодо ставлень до світу, людей (Д. Бразерс, Дж. Роттер, Т. Ямагіші), обмін інформацією (Р. Емерсон), мова налагодження сприятливих взаємовідносин у групі (А. Донцов, Л. Комарова), засада саморозкриття свого "Я" (Д. Джонсон, П. Ласкоу, В. Сафронов), віра в самоефективність (А. Бандура), відмова від психологічного захисту (А. Хараши), настановлення особистості щодо ставлення до себе й інших (В. Зінченко, П. Шихіров), засада морального, духовного розвитку (Л. Овсянецька) тощо (див. [17, с. 437 – 443]), моральний

регулятор взаємин між людьми (Б. Рутковський), основна ознака авторитетності – через авансування довіри (М. Кондратьєв), придбання у спілкуванні (Ф. У. Тейлор та ін.), різновид настановлення, яке складається з когнітивного, емоційно-ціннісного й поведінкового компонентів (Т. Скрипкіна) (див. [12]). Дослідники означили складові довіри: передбачуваність учинків іншого, надійність іншого (середовища, світу), єдність думок, цілей, настановлень з іншим тощо. Довіра породжує соціальні зв'язки у суспільстві, є умовою конструктивної взаємодії членів сім'ї, повноцінного буття у її середовищі, мірилом співвідношення людської поведінки, ухвалення рішень тощо [5, с. 64]. Довіра посідає чільне місце у структурі соціального капіталу в закритій соціальній групі (П. Бурдье), зокрема в сім'ї (на противагу відкритому суспільству). “Ефект довіри” (за Л. Мардахаєвим) батьків, дорослих призводить до творення педагогічного середовища сім'ї, сприяє самовиявленню дитини, породжує в неї активність, готовність і здатність до взаємодії, співпраці.

Педагогіка довіри передбачає усвідомлення, розуміння прийомними батьками *ціннісно-нормативних* понять (благо, добро, зло, добродійність та ін.), *моральних принципів* (рівність у моралі, оптимізм, альтруїзм, авторитаризм, моральний догматизм, конформізм, моральний нігілізм, егоїзм тощо), *моральних якостей* (активність, принциповість, життєва позиція, вірність, щирість, чесність, правдивість, довіра, співчуття, терпимість, чуйність, самовладання, демагогія, чванство, лицемірство, сором, каяття та ін.), *понять моральної діяльності* (моральний вибір, спосіб життя, моральна дія, мотив, ініціатива, почин, благодіяння, девіантна поведінка, моральний конфлікт, проступок тощо), *понять, що стосуються моральних взаємин* (дисципліна, авторитет, громадська думка, традиція, переконання, примус тощо), *понять, що характеризують особистість* (обов'язок, гідність, культура почуттів, моральна культура, самоконтроль, самовиховання, совість, почуття, емоції, провинна, гріх та ін.), *понять, що стосуються особистості та суспільства/сім'ї* (взаємодопомога, солідарність, товарииськість, спосіб життя тощо). Вияв недовіри дитині є певною мірою здійсненням насильства стосовно неї. Недовіра щодо добрих намірів інших виявляється у формі занепокоєння, спротиву.

Недовірою до дітей батьки породжують у них почуття страху, відчужують їх звертатися по допомогу. Недовіра завдає труднощів щодо добирання прийнятних засобів для розв'язання конфліктної ситуації. Через недовіру прийомні батьки виражають байдужість до дитини.

Насильство – один з імперативів сімейних відносин, індикатор культури соціуму. Криза соціальних цінностей, які назагал лише декларуються (внаслідок деформації суспільних відносин), є катализатором боротьби за імперативи суспільства і сім'ї. Емансипативний вплив суспільства на батьків (сім'ю) позбавляє дітей легітимності сімейної влади (легальна, традиційна, харизматична), її типів (особистісний, формально-раціональний), форм (верховенство, керівництво, організація, контроль) та методів (насильство, авторитет, право). Насильство батьків над дітьми засвідчує: між сімейними імперативами точиться перманентна боротьба. Тож необхідність застосування насильства у сім'ї почасти зумовлено його “санітарною” функцією, здійснюваною батьками задля користі дітей.

Згідно з дослідженнями вчених, означуємо насильство у сім'ї (пряме й опосередковане) як: 1) модель негуманної поведінки батьків стосовно дітей, нехтування їхніх потреб, завдання моральної і фізичної шкоди їхньому здоров'ю, зловживання своїми легітимними правами щодо виховання дітей у сім'ї, знецінення сенсу їхніх учинків, настановлень (Є. Черепанова), асоціалізації сімейного середовища тощо; 2) спосіб соціалізації дітей з метою формування у них моральних і фізичних якостей “борцов”, завдяки яким вони згодом конкуруватимуть у суспільних відносинах, посядуть престижні місця у суспільстві [4].

Соціокультурна парадигма сім'ї почасти характеризується так званою *отруйною педагогікою батьків* (А. Міллер) – комплексом виховних впливів, унаслідок яких у сім'ї зростає травмована особистість. Зокрема: батьки – господарі залежної від них дитини; батьки визначають, що добре, а що погано для сім'ї, а отже, й для дитини; дитина відповідальна за гнів батьків; батьки мають бути захищені; самоутвердження дитини в житті загрожує автократичному батьківству. Для загалу сімей чинним є ментальний код, згідно з яким дитина є не суб'єктом сімейної взаємодії, а здебільшого об'єктом прикладання батьківських

зусиль. (Чи не є це аргументом на користь того, що сучасна сім'я без насильства, патерналістської волі дорослих, є утопією, а не реальністю українського соціуму?). Таким чином, види насильства у сім'ї (фізичне, психологічне, економічне тощо) є засобом зміцнення влади над дітьми, постраху їх, контролювання їхньої поведінки, почуттів. ("Один член сім'ї внаслідок погроз і насильства контролює дії інших" [1, с. 145]).

Особливого розгляду потребує психологічне насильство (поведінкове, емоційне, вербальне тощо), яке є засадою інших видів насильства і найбільш поширене у взаєминах батьків і дітей. Завважимо, що в структурі насильства його види співвідносяться за типом уведення (М. Брассард, П. Дейл, С. Харт). Так, поняття "сексуальне насильство" вужче за поняття "фізичне насильство", а друге вужче за поняття "психологічне насильство". Відповідно психологічне насильство виявляється в різних його аспектах. Зокрема: 1) активний аспект (батьки) – заборони, надмірні вимоги, осуд, критика, нагінки, образи, погрози, докори, негативне оцінювання, приниження тощо; 2) пасивний аспект (діти) – втрата довіри до себе, світу та інших, екстернальний локус контролю (зовнішні обставини), тривожність, депресія, комунікативна некомпетентність, затримки фізичного і психічного розвитку тощо; 3) інтегративний аспект – психологічні взаємодії (домінантність, афективність, непослідовність, неадекватність, нечуттєвість, ригідність, безвідповідальність, самознищення і т.ін.) (див. [9]).

На думку дослідників, головним аспектом психологічного насильства є неадекватне (патогенне) батьківство. Одним із видів психологічного насильства є вербальне насильство – завдання в активній і пасивній формі моральної шкоди психіці дитини.

У новій сім'ї прийомна дитина відчуває потребу в захищеності, любові до неї, повазі її цінностей, довірі до неї та її життєвіту, набутті соціального капіталу через конструктивну міжособистісну взаємодію у солідарному спілкуванні з батьками. Прийомній дитині, зазвичай, властиві психічна депривація, підвищений конформізм, адаптаційні розлади, брак соціального досвіду, комунікативних навичок. "Життєвий досвід, з яким приходять дитина в нову сім'ю, часто не відповідає узвичаєному, і вже тому набуває ознак травмивного" [11, с. 16.]. Прийомна сім'я опиняється в амбівалентній ситуації, коли психологічний

мікроклімат її середовища потерпає від недотримання дитиною сімейних імперативів. Часті конфлікти в сім'ї через надмірну афективність дитини, з одного боку, та батьківські суворі заборони, з другого, призводять до виникнення в дорослих стану фрустрації, що "може підвищити ймовірність емоційних "вибухів", розвитку депресивних станів у членів родини" [11, с. 56], формування у дітей агресивності, комплексу неповноартості, шкідливих звичок, негативних рис характеру, поведінки.

Функціонування прийомної сім'ї полягає в обмеженні приватного життя її дорослих членів, переживання ними у взаємовідносинах з дитиною її минулого травмивного досвіду, намагання втілити уявлення, що їм – батькам та дитині – притаманні гуманні риси конвенційного етапу формування мікросоціуму сім'ї, зокрема людяність, толерантність, взаємоповага, довіра, відповідальність тощо. (На конвенційному щаблі існування сім'ї переважає монологічний тип відповідальності – за свої вчинки, за наслідки своїх дій, за когось; вищому щаблеві, постконвенційному, властивий діалогічний, комунікативний та дискурс-етичний зміст поняття "відповідальність" – відповідальність перед дітьми, людьми, суспільством. Монологічний тип відповідальності зумовлений "технократичним горизонтом конвенційного етосу, основу якого складають традиційні добродійності". Така відповідальність ґрунтується на методичному соліпсизмі як крайній формі егоїзму, суб'єктивного ідеалізму, за якою об'єктивна дійсність є продуктом свідомості індивіда. З цього випливає патерналістське опікування інтересами інших, що "своїм корінням вростає у традиційний етос піклування (батьки – діти)" [7, с. 14]). Прийомні батьки, зазвичай, переконані, що їхнє батьківство – це процес задоволення соціальних потреб дитини. Тож вони готові перейматися майбутнім дитини, нести відповідальність за дитину, самостверджуватися у ролі рідних батьків. Прагнуть створити у сім'ї "клімат довіри, щирості, відвертості" [11, с. 29], намагаються стати авторитетними для дитини, взаємодіяти на засадах довірливих взаємин задля формування в дитини ідентичності з ними (прийомними батьками) як запоруки її психічного здоров'я.

Прийомна дитина через різний соціальний досвід – свій та батьків – неготова пустити їх у свій душевний світ. До цього

спричиняють також скутість, імпульсивність, непередбачуваність поведінки, емоційного стану дитини [11, с. 38]. Дослідники проблемами прийомних дітей слушно зазначають, що намагання батьків налагодити довірливі взаємини з дитиною можуть вважатися нею як загрозові для її виживання. Ці діти ще пам'ятають, як “у відповідь на свою безпосередність і щирі відкритість до “близьких” зазнавали нехтування, принижень, жорстокого ставлення аж до насильства” [11, с. 39].

Отже, процес психологічної адаптації прийомної дитини до умов середовища нової сім'ї характеризується боротьбою мотивацій, наявності емоційного бар'єру між нею і дорослими, недовірливими взаєминами. Як наслідок, дитина набуває негативного досвіду упередженого, недоброзичливого ставлення членів сім'ї один до одного.

Здебільшого прийомна дитина може не пробачити “новим” батькам кривди, образи, неадекватного поведіння у сімейному середовищі, такого “моменту істини”, коли принижуються її почуття і гідність. Тож ця дитина не має опинитися у ситуації “од поганих утекла, гарних не догнала”. Зазвичай, до прийомних сімей потрапляють діти із соціально неблагополучних сімей, інтернатних закладів, притулків, лікарень. У більшості прийомних дітей, як зазначають дослідники, відсутні головні чинники гармонійного розвитку, зокрема – довіра і щирість. Наразі наявні затримка психічного розвитку, вторинна девіація (“ярлик злочинця”), низька соціальна свідомість. Через брак довірливих взаємин прийомна дитина свідомо не сприймає оцінок, поглядів дорослого, наслідком чого може стати поступова втрата можливості впливати на її поведінку [11, с. 46, 51, 55]. Прийомній дитині властиво йти за своїм внутрішнім потягом бездоляця, самотності, не схильної до виявлення теплих почуттів. Дошколи безпорадній, беззахисній прийомній дитині (а ще з маскою безстрастності) – це дати їй привід (хоч і небезпідставно) засумніватися у довірі дорослих до неї. Цим батьки сіють неспокій, тривогу в душі дитини. Як наслідок, вона вже дещо почувається зайвою, непотрібною, тягарем для нової сім'ї. Притуплення батьківського почуття довіри до прийомної дитини призводить до появи в неї стану байдужості, а відтак до зародження почуття неприязні до дорослих, афектації, відчаю. Прийомна дитина схильна

гіперболізувати нетактовність дорослих, сприймати їхнє ставлення до себе як нечуле, безжальне, жорстоке. У ситуації безпощадності дорослих стосовно дитини (здебільшого в її розумінні) у неї порушується душевний спокій (дитина нехтує пристойність своєї поведінки). Прийомні батьки з благодійників перетворюються в очах дитини в мучителів, а сама дитина – в полохливу, лякливу істоту. Це не сприяє налагодженню конструктивних батьківсько-дитячих взаємин, самоствердженню дитини як повноправного члена прийомної сім'ї, наповненню буттєвим змістом внутрішнього світу її (дитини) “Я”. Прийомна дитина, котру “перевиховують”, може перебувати у пограничних ситуаціях провини, страждання (К. Ясперс), адже “у чужій хаті навіть тріска б'ється”. Це спричинює до появи в неї неприродних психічних станів. Згідно з тезою Т. Скрипкіної [13], дитина не ототожнює себе з прийомною сім'єю, її середовищем, а лише взаємодіє завдяки довірливим взаєминам між членами сім'ї. У прийомній сім'ї безрідна дитина потрапляє до “бажаного” середовища, у нову реальність. Аби в неї відродилася довіра до людей, життя у прийомній сім'ї набуло сенсу, сповнилося змістом, постало надійним і безпечним, батьки за допомогою гуманних засобів мають змогу переконати її, що довіряють їй, і вона також може довіряти дорослим і собі. Довіра до прийомної дитини передбачає створення психологічних умов для усвідомлення нею свого “Я” як цінності в аксіологічному середовищі сім'ї, утримання батьками від спокуси покарати, а то й покарати її, ненароком образити її гідність, образливо характеризувати її вчинки, вдаючись до кпинів, глуз тощо.

У разі налагодження між прийомними батьками і дитиною довірливих взаємин забезпечуються активний і відповідальний захист морального світу дитинства, можливість запобігання стресам у сім'ї та психологічним травмам. Де довіряють один одному – там унеможливаються вираження у різкій формі незадоволення (нагінки) вчинками вихованців, утиск їх, упереджене ставлення у міжособистісній взаємодії. Довіра “відображає прагнення суб'єкта соціальної взаємодії до рівноваги власних потреб, дій з інтересами та прагненнями інших людей” [8, с. 221]. Завдяки довірі налагоджується соціальна взаємодія у сім'ї.

Висновки. Сім'я формує з дітей особистості через досягання у своєму розвитку високих зразків духовної культури.

За цінностями культури сім'ї твориться нормативна етика громадянського суспільства.

Сучасну сім'ю характеризують моральні й аморальні, демократичні й авторитарні, раціональні й ірраціональні настановлення її членів. Маємо дві соціокультурні парадигми – довіру і насильство. Конвергенція цих соціально-психологічних феноменів у просторі сім'ї малоімовірна, співіснування проблематичне. Довіра висуває на перше місце в соціальній взаємодії членів сім'ї особистість кожного, його цінності, безпеку, потреби, самоповагу, самоактуалізацію, творення спільного, солідарного буття в сім'ї. Прийомна дитина завдяки довірливим взаєминам у новій сім'ї, довірі до себе і світу здатна подолати тимчасову життєву кризу, почуватися захищеною і безпечною. У неї пробуджується впевненість у собі, її життя наповнюється моральними сенсами. Довіра – запорука і чинник конструктивної взаємодії у просторі сім'ї, за її допомогою налагоджуються тісні соціальні взаємозв'язки, щирі взаєностосунки між членами сім'ї. Місток довіри між прийомними батьками і дитиною унеможлиблює виникнення деструктивних явищ у середовищі сім'ї, запобігає психологічному насильству над дитиною. Довіра породжує прихильне ставлення у взаємодії, атмосферу взаємного особистісного визнання, психологічний стан передбачуваності вчинків і дій кожного члена сім'ї, впевненості в його добрих намірах, життєстійкості сімейного середовища й світу загалом. Як стан моральної свідомості довіра сприяє реалізації дитиною своїх фізичних і психологічних ресурсів. Прийомна дитина у полі довірливих взаємин переконується, що батьки чинять стосовно неї справедливо й толерантно. Недовіра призводить до силування дитини – психологічного насильства над її волею. Зі свого боку прийомні батьки зобов'язані повсякчас виражати почуття довіри до дитини, створювати в родинному колі довірливі взаєностосунки. Завдання педагогів, соціальних психологів навчати батьків і дітей послуговуватись засобами соціального контактування на засадах довіри.

Література:

1. Бойко С.М. Причини та чинники домашнього насильства / С. М. Бойко // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: зб. наук. пр. – К.: Запоріжжя, 2002. – Вип. 25 – 406 с.

2. Больнов О.Ф. Новая укрытость. Проблема преодоления экзистенциализма / О. Ф. Больнов // *Филос. мысль.* – 2001. – №12. – С. 139 – 150.
3. Большой психологический словарь / [сост. и общ. ред. Б. Г. Мещеряков, В. П. Зинченко]. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – 672 с.
4. Бютнер К. Жизнь с агрессивными детьми / К. Бютнер; пер. с нем. – М.: Педагогика, 1991. – 144 с.
5. Ворожбит С. Соціально-психологічні функції явища довіри / С. Ворожбит // *Соц. психологія.* – 2006. – №5. – С. 61 – 65.
6. Єрмакова Н.О. Амбівалентність довіри до себе та методика її дослідження у юнацькому віці / Н. О. Єрмакова // *Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр./ Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України, 2005.* – 176 с.
7. Єрмоленко А. Монологічна та дискурс-етична моделі відповідальності у суспільстві за доби реконструкції / Анатолій Єрмоленко // *Цінності громадянського суспільства і моральний вибір: український досвід.* – К.: Етна-1, 2006. – 268 с.
8. Кожем'якіна О. Категорія довіри у філософській антропології / Оксана Кожем'якіна // *Філософська антропологія та сучасність (пам'яті В. Г. Табачковського). Філософсько-антропологічні студії' 2008.* – К.: Стилос, 2008. – 529 с.
9. Орлов А.Б. Психологические аспекты насилия в семье [Электронный ресурс] / А. Б. Орлов. – Электрон. дан. – Режим доступа: yurpsy.fatal.ru/help/xrest/index_xrest.htm Название с экрана.
10. Петровский А.В. Психология и приоритеты в семейном воспитании / А. В. Петровский // *Перспект.* – 1983. – №1. – С. 128 – 133.
11. Робота з дитиною у прийомній сім'ї: [метод. посіб. / Г. М. Бевз та ін.]. – К.: Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. – 188 с.
12. Савченко І.Д. Феномен довіри в соціологічних, філософських та психологічних дослідженнях / І. Д. Савченко // *Вісн. Київ. Міжнар. Ун-ту: зб. наук. ст. – Вип. 3.* – К.: КиМУ, 2003. – 159 с. – (Сер. Пед. науки. Психол. науки).
13. Скрипкина Т.П. Психология доверия: [уч. пособ. для студ. высш. уч. Заведений] / Т. П. Скрипкина. – М.: Издат. центр “Академия”, 2000. – 264 с.
14. Сухомлинський В.О. Слово вчителя в моральному вихованні / В. О. Сухомлинський // *Вибр. тв.: В 5 т.* – К.: Рад. шк., 1977. – Т. 5. – 639 с.

15. Сухомлинський В.О. Сто порад учителів / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв.: В 5 т. – К.: Рад. шк., 1976. – Т. 2. – 670 с.
16. Філософський словник / [за ред. В. І. Шинкарука]. – К.: Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1973. – 600 с.
17. Шеремета В.Ю. Соціальні функції довіри / В. Ю. Шеремета // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. пр. / Ін-т ім.Г. С. Костюка АПН України. – Т. IX. – Ч. 1. – К., 2007. – 468 с.
18. Эриксон Э. Детство и общество / Э. Эриксон; [пер. с англ.]. – СПб.: Летний сад, 2000. – 416 с.

Facilities of prevention of psychological violence in receiving family through involving the instrumental value – trust turn out.

Key words: *paternal-child's co-operation, trust, mistrust, receiving family, psychological violence.*

Исследуются средства предупреждения психологического насилия в приемной семье путем реализации инструментальной ценности – доверия.

Ключевые слова: *доверие, недоверие, психологическое насилие, приемная семья, родительско-детское взаимодействие.*